

AGUSTÍ SARDÀ LLABERIA: PEDAGOG I REPUBLICÀ (I)

• • Martí Rom

Va néixer a Mont-roig el 19 de setembre de 1836 i morí a Madrid el 5 de març de 1913. En el “Expediente relativo a su aptitud legal como Senador” corresponent a les eleccions de senador del 10 de maig de 1903, hi ha un document de mossèn Josep Garravé Rius de Mont-roig (rector del poble del 1896 al 1905), firmat pel coadjutor Josep Porta, on s’hi explica que fou batejat a l’endemà de la data de naixement, el dia 20, pel religiós dominic Miquel Vicens Vandellós amb els noms d’Agustí, Pere i Miquel, i que era “hijo de Agustí Sardà, chocolatero y natural de Reus, y Teresa Llaberia, consortes; abuelos paternos Antonio Sardà y Antonia Costa de Reus; maternos; José Llaberia y Maria Rosa Borràs; padrinos: Pedro Llaberia y Maria Rosa Llaberia...”; esmenta que tots eren de Mont-roig excepte els assenyalats. Sabem que Agustí Sardà havia nascut a la casa del carrer Major que fa cantonada amb la “costa” dita del «Benjamin» (abans anomenada “de l’Oriola”).

El segle XIX va ser un segle ple de guerres i trasbalsos. Comença amb la guerra del Francès i acaba amb la de Cuba; i enmig, a més, tres guerres carlines. Agustí Sardà va néixer durant la Primera Guerra Carlina (1833-1940), la qual es va desenvolupar per aquestes contrades tarragonines. Aquells eren anys durs per la pagesia per les contínues pedregades i sequeres. Amb Isabel II (1843 al 1868) arriba un règim cada cop més conservador; Espanya vivia mirant el seu passat esplendorós i Europa treballava cara al futur. Les forces liberals eren la modernitat mentre aquí manaven els conservadors.

Agustí Sardà cap el 1853 va anar a estudiar a Madrid. Aleshores tenia 17 anys. És el quadre a l’oli que reproduïm. Sembla lògic pensar que alguna persona propera el devia ajudar a anar a la capital d’Espanya. Aventuro que podria ser el pare del primer Marquès de Mont-roig, “l’americano” Ferran Ferratges i Ballester, que com sabem tenia la casa pairal al costat de la dels Sardà.

En la sessió del Senat, 27 de maig de 1915, en la qual es va notificar la seva defunció, el senador per Puerto Rico José Maria de Labra, deia parlant dels seus inicis: “salió de las clases más modestas de la sociedad catalana; vino aquí casi sin saber castellano, fue corrector de pruebas; inmediatamente estuvo al frente de una cabaña de pastores, más tarde fue veterinario, en seguida fue profesor normal, más tarde llegó a catedrático; después de catedrático fue abo-

gado, defendió pleitos; fue subsecretario segundo de una Presidencia del Consejo de Ministros, llegó a ser Diputado, Senador, director de la Escuela Normal, consejero de Instrucción Pública, y al fin y al cabo representó un gran papel como Senador...”.

A Madrid devia iniciar-se la seva passió pedagògica i l’apropament a l’activitat política. Malgrat la llunyania, la seva relació amb Mont-roig (i el Baix Camp) era prou important. Sabem pel llibre “Comportament polític i actituds ideològiques al Baix Camp: 1808-1868” de Pere Anguera, de l’Associació d’Estudis Reusencs (1983), pàg. 130, que l’agost de 1862, amb tan sols 26 anys, va participar en una conferència a Reus en la qual es debatia sobre el lliurecanvisme que proposava Emilio Castelar. Agustí Sardà defensava aquestes tesis, obrir els mercats i no gravar els productes exteriors amb aranzels. Aquella conferència fou promoguda degut a “los pocos hábitos de reunión que existen entre nuestras masas del pueblo”. Eren els últims anys de la monarquia absolutista d’Isabel II. Continues conspiracions liberals per enderrocar aquell règim, acaben amb la “Gloriosa revolución de septiembre” de 1868, conduïda pel general Joan Prim.

Abans, el 1865 Agustí Sardà havia estat nomenat, per oposició, catedràtic de la “Escuela Normal Superior de Maestros” de Pamplona.

La nova situació política va permetre que es fessin eleccions generals el gener de 1869. Durant aquell període electoral, van sorgint arreu del país grups d’adhesió republicana. A la circumscripció de Tarragona, que agrupava els partits judicials de Tarragona, Reus, Montblanc, Valls i El Vendrell, s’hi presentaren dues candidatures, la governamental i la republicana.

Explica el periòdic reusenc “La Redención del Pueblo”, del dijous 17 de desembre de 1868, que “el domingo último efectuáronse manifestaciones republicanas en los vecinos pueblos de Mont-roig, Riudecañas y Vilanoda d’Escornalbou. La concurrencia fue en todas ellas numerosa y el entusiasmo inmenso como en todos los pueblos de esta provincia...”. Aquest periòdic havia nascut el 5 de novembre de 1868, poques setmanes després de la “Gloriosa revolución...”; es publicava quinzenalment i es reclamava república federal. El seu director era Josep Güell i Mercader. En el full de presentació afirmava que “venimos... con la resolución firmísima de defender la

República democrática federal.

La revolución española de 1868, formará época en los anales del mundo... éramos esclavos... y somos un pueblo libre... Hemos derribado un trono... La soberanía nacional es la soberanía del pueblo, o no es nada...".

Agustí Sardà tota la seva vida va ser un defensor de la República com a forma d'estat idònia on aixoplugar diversos corrents polítics en la seva màxima llibertat d'expressió i actuació. El seu republicanisme devia tenir les arrels en el propi poble, veurem que sempre hi varen haver grups d'aquesta adhesió; però també devia conrear-se i expandir-se en els cercles madrilenys.

Continuant amb aquelles primeres eleccions del gener de 1869, i citant aquelles informacions relatives a Mont-roig, sabem (per "La Redención del Pueblo") que en el primer acte electoral a Reus, amb motiu de la vinguda d'Emilio Castelar, el 3 de gener de 1869, entre els comitès de benvinguda hi havia el de Mont-roig: "Grande, magnífico espectáculo ofreció Reus el último domingo, con motivo de la venida a esta ciudad del gran apóstol de nuestra idea, el eminente orador republicano... Una aclamación inmensa, atronadores vivas a la República anunciaron la llegada del tren... Ordenáronse inmediatamente los ciudadanos que habían acudido a la recepción; seis banderas rojas con lemas y divisas republicanas..." (7 de gener de 1869). En el periòdic del 17 de gener de 1869, podem llegir: "En... Mont-roig... los republicanos han obtenido completa elección de mesas...". I, en el del 21 de gener: "Según noticias... hemos triunfado en... Mont-roig... Como se ve los republicanos hemos triunfado en la inmensa mayoría de los pueblos de alguna importancia...". Malgrat tot, en el conjunt de la circumscripció de Tarragona, resultaren guanyadors els candidats governamentals (defensors de la nova monarquia), encapçalats per l'heroi de la "Gloriosa", Joan Prim. També foren elegits: Pere Mata, Celestino Olózaga i Frederic Gomis. A la ciutat de Reus en canvi resultaren guanyadors els candidats republicans.

Aquestes eleccions varen ser titllades de fraudulent per l'oposició. La casualitat va fer que tan sols tres mesos després haguessin de convocar-se a Tarragona eleccions per cobrir dues vacants: Prim va renunciar i Celestino Olózaga va morir. Aleshores foren elegits els republicans Pere Bové i Joan Palau. Segons el llibre "Propaganda política i processos electorals al Baix Camp: 1869-1873" de Pere Anguera, publicat per l'Associació d'Estudis Reusencs (1985), els electors a Mont-roig eren 577 dividits en dos col·legis. Recordem que era un "sufragi censitari", sols podien votar el homes majors de 25 anys que a més tinguessin acreditat un cert nivell de rendes. Varen anar a votar 238; dels quals aquells republicans Bové i Palau

obtingueren 233 vots, el monàrquic José de Olózaga solament 1, i hi van haver 4 vots a "Altres".

Vull destacar que es van abstenir 329 electors, una xifra molt important. Probablement els opositors carlins es devien inhibir per l'estranya situació política: la revolució liberal havia foragitat un règim absolutista (isabelí) que havia nascut enfrontat als carlins (usurpant el tron al seu pretendent "Carlos V"). Però els carlins no es sentien representats per les emergents forces liberals ni pels republicans. Podem veure com aleshores el poble ja es trobava articulat en dos bàndols. Els carlins, els conservadors a Mont-roig, manaran abundantment; però quan les circumstàncies generals a Espanya ho permetin, els liberals o republicans sorgiran esporàdicament. En aquelles eleccions, els liberals van guanyar a Espanya; establint-se un govern dirigit pel general Prim. Aquell juny de 1869 es promulgà una nova Constitució.

Utray, nét d'Agustí Sardà: "Debió estar comprometido, aunque no tengo datos fidedignos, en los movimientos revolucionarios de aquellos años, reprimidos por Prim; porque sí sabemos por mi madre que, en 1870, se encontraba exiliado en París durante el cerco alemán y la Commune...". El 19 de setembre de 1870 França havia declarat la guerra a Prússia (Alemanya). L'inici de la derrota francesa serà a la batalla de Sedan (1 de novembre). Aleshores, el dia 4, es va proclamar la 3ª República francesa; poc dies abans que les tropes prusianes encerclessin París (el dia 18). El 28 de gener de 1871 França capitula. Però com a reacció popular, el 18 de març, sorgeix el moviment de "La Comuna". Finalment el 28 de maig cauen els últims barris defensats pels obrers. Sembla que Agustí Sardà devia ser a París, com a mínim, de l'octubre de 1870 al juny de 1871. Va tornar de París per Navarra. Havíem vist que, uns anys abans, havia estat nomenat catedràtic de Pamplona. També veurem que en endavant va tenir bones relacions amb els cercles republicans d'aquella província.

Agustí Sardà des del 1868 era el secretari particular del que seria President de la I República, Estanislau Figueras. La monarquia "democràtica" per la que sospiraven els liberals, amb Amadeo de Saboya, durà ben poc (1870-1873). L'assassinat del general Prim (1870) va dur a la proclamació de la "I República" (1873). Són també aquells anys de la Tercera Guerra Carlina (1872-1876).

A les eleccions d'abril de 1872, "La Redención del Pueblo" del 3 d'abril (ara ja diari), parla que a l'elecció de meses electorals a Mont-roig guanyaren els republicans. En les votacions, el republicà Estanislau Figueras va obtenir 269 vots, el governamental Villalba 10 i el radical Joaquim Rius 4; aquest darrer seria el que guanyaria en el districte, a Falset.

Tornaren a haver-hi eleccions a l'agost. En aquell mateix diari, del 13 d'agost, podem llegir que "en la reunió celebrada anteayer en Falset por los representantes republicanos de los pueblos del distrito proclamóse candidato para el mismo a nuestro querido amigo y correligionario ciudadano Agustín Sardà...". En el del dia 18 parla d'una reunió presidida per Sardà. I en el del 22, en una notícia d'un míting a l'Espluga de Francolí, hi trobem part del que seria el seu ideari polític: "...se abrió la sesión con un bellísimo discurso del ciudadano Sardà, en el que, con maneras claras y precisas, dio a conocer la bondad de las doctrinas republicano - democrático - federales... Defendió al partido republicano del dictado de irreverente e irreligioso que quieren achacarle los monárquicos sin fe, probando que para que la Iglesia Católica sea una sociedad fuerte y respetada es indispensable libertad de acción, que conseguiría dentro el régimen republicano, como así lo justifican los adelantos que ha obtenido en los Estados Unidos de América y en Suiza...".

Però aquella Catalunya rural no acceptava fàcilment les noves idees, grups ancorats en el passat feien presència sovint en reunions polítiques d'aquells que reclamaven la democràcia. En aquell diari del 23 d'agost, comentant un míting a Poboleda, podem llegir: "Tengo que denunciar a usted una violencia ejercida contra una reunión pacífica de republicanos, por los llamados Voluntarios de la Libertad de esta villa. Estábamos varios amigos políticos reunidos, a las nueve de la noche, en un Café público. Entre nosotros se encontraba nuestro candidato el ciudadano Sardà: dirigía este la palabra a los concurrentes en tono y sentido amistoso, cuando se presentaron los referidos Voluntarios con su jefe Ramón Samorra, alias Sineu, y con las armas en la mano, nos intimidaron la retirada... Al salir a la calle nos encontramos todas las esquinas ocupadas por individuos de la compañía, como si se tratara de resistir una invasión...", i explica que prèviament s'havia avisat l'alcalde i que aquest no s'hi havia oposat a aquell acte.

Continuant amb aquestes pressions, el dia 27 parla que hi varen haver alguns trets a La Bisbal de Falset mentre es feien les eleccions, i que "en la republicana villa de Mont-roig todos los votos fueron adjudicados en el primer día a nuestro amigo Sardà, siendo probable no se emita allí ningún voto a favor del monárquico Rius...". Els resultats en la majoria dels pobles van resultar molt igualats. El dia 29, explica que a Capçanes feien córrer que qui votava a Rius li donarien 2 pessetes. En el de l'endemà diu que a Falset Rius en tenia 240 i Sardà 79, "esto no dejará de parecer extraño, cuando se sepa que los republicanos de las tres mesas ganaron dos; pero estamos en una época de misterios...". Parla de majoria per Sardà a: Mont-roig, Duesaigües, Porrera, Vilanova d'Escornalbou, Les Borges del Camp, Vilaplana, Alforja, Vilanova de Prades, Vimbodí, Prades, Vilella Baixa i Bellmunt. "Ignorando el resultado definitivo de la elección en aquel distrito, pero si ha dejado de triunfar la candidatura republicana, se deberá a los atropellos cometidos en Falset por la partida de la porra y a la conducta que han observado algunos de nuestros correligionarios en aquella villa...". En el sí de les forces republicanes gairebé sempre hi havia lluites internes.

"La Redención del Pueblo" del 31 comenta l'actuació d'aquells "Voluntaris" de Poboleda en els dies de les eleccions: "acudieron armados a los colegios, rasgando en las mismas mesas las candidaturas republicanas, y llegando a insultar a correligionarios nuestros. Lo mismo ha sucedido en el pueblo de Vilella Alta...". Pere Anguera en aquell llibre citat abans, "Propaganda política...", a la pàg. 160, explica que "durant les eleccions, gent armada amb garrots escollia els electors i no deixava entrar als col·legis els qui no feien "cara de ministerial", negant sempre el vot als carlins... A més, per assegurar-se la victòria de Rius s'envià un batalló de la guàrdia civil concentrada a Tivissa perquè, sense tenir-hi cap dret, votés a Falset... A Prades hi anaren a votar també guàrdies civils i es produïren escàndols a Cornudella i Ulldemolins...". Així anaven les eleccions en aquella època. Com sembla lògic va guanyar el candidat governamental Rius.

“Ressò mont-rogenic” n. 85 (1 trim. 2003)

AGUSTÍ SARDÀ LLABERIA: PEDAGOG I REPUBLICÀ (2)

•• Martí Rom

Havíem vist com Agustí Sardà s'iniciava en el món de la política d'aquell trasbalsat segle XIX. S'havia presentat a les eleccions a diputat l'agost de 1872, i aconseguiria l'acta de diputat a les del maig de 1873. El panorama polític a Espanya havia canviat radicalment amb la proclamació de la I República l'11 de febrer. En aquelles eleccions va sortir per dos districtes: Pamplona (1.130 vots) i Falset (4.223 vots); a la sessió del Congrés del 23 de juny va renunciar a l'acte de Pamplona optant per Falset.

Amb la nova distribució de districtes electorals, la província de Tarragona quedà dividida en vuit: Roquetes, Tortosa, Gandesa, Falset, Reus, Tarragona, Vendrell i Valls. Mont-roig pertanyia al de Falset, i tenia 594 electors. En el mateix districte: Tivissa tenia 532 electors, Pratdip 264, Coldejou 107 i Vilanova d'Escornalbou 170. D'altres pobles propers en tenien: Cambrils 575, Montbrió 331 i Riudoms 784.

En aquest període va tenir un càrrec en el “Ministerio de Gracia y Justicia”. Devia ser durant el mandat ministerial de Nicolás Salmerón (11-02-1872 a l'11-06-1872), aleshores Estanislau Figueras era el president de la República.

De la munió d'intervencions d'Agustí Sardà a les Corts, vull remarcar-ne vàries que indiquen el seu tarannà polític i humà; encara ara presenten una evident actualitat. A la discussió sobre la incompatibilitat del càrrec de diputat amb el de funcionari (14 de juliol de 1873), explica: “es bien triste lo que está pasando. Cuando estábamos en la oposición todo era exagerar las cuestiones... No era yo quien estaba en este terreno... Es una cuestión de moralidad política que... aquel que ha defendido un principio en la oposición, está imposibilitado

ante la opinión pública para realizar la idea contraria en el Gobierno...”; i sobre el tema de la incompatibilitat assegura que “la independencia reside en las condiciones del carácter, no en las condiciones externas del individuo... Los grandes propietarios, que aunque parecen ser los más independientes, tienen condiciones de dependencia en la magnitud de sus mismos intereses...”. I conclou: “la administración pública debe ser del país, no de republicanos ni de monárquicos...”.

També sobre la incompatibilitat, el 22 de juliol, raona que “si un funcionario público desea ser diputado y venir aquí, tiene un medio muy sencillo; que renuncie a su cargo... Yo cuando he sido funcionario público, no he sido diputado; pues el mismo día que vinieron las Cortes dimití... Solamente hay en la ley unos funcionarios públicos que me hicieron vacilar: los que se dedican al profesorado público... (estos) tienen... tal suma de conocimientos, que son muy a propósito para ilustrar las discusiones parlamentarias...”.

Mentre a les noves Corts republicanes es debatien aquestes qüestions, hi havia la Tercera Guerra Carlina i els aixecaments cantonals a València, Múrcia i Andalusia. Sardà avisa (18 de juliol de 1873): “es necesario gobierno y orden para vivir, que es la primera necesidad social... (Alguien) quería una especie de represión suave para los republicanos, y otra represión terrible contra los carlistas... Procure el Gobierno averiguar... si hay medios conciliadores... para evitar el derramamiento de sangre... más hágase esto con todo el mundo, en virtud de los santos principios de la fraternidad universal...”. Més endavant proclama que “jamás he dicho que quiero el orden a toda costa, porque esto significa el orden por encima de la República, por encima de todo derecho: yo quiero un

orden dentro de los principios republicanos...". I, a aquells, de qualsevol signe polític que tot ho resoldrien a la valenta explica que "hay medios de castigarlos... sin necesidad de apelar a la terrible pena de muerte... yo siempre he sido partidario de la abolición de esa pena...".

El 22 de juliol explica que ha rebut un comunicat del comitè de Navarra demanant que "los republicanos que se levanten en armas, a que las vuelvan contra los carlistas que amenazan a la libertad...", i exhortant els diputats que adoptin "las reformas que son consecuencia del credo republicano...". Sardà sempre estarà a prop dels republicans de la perifèria. També quan reclama una major participació: "quando se habla aquí del partido republicano, no suele mirarse más que a nuestro alrededor... aquí no se tiene por hombres importantes y de valer más que aquellos que son conocidos en los centros políticos de Madrid... No seamos federales solo en el nombre, seámoslo prácticamente; echemos la vista a las provincias..." (14 de juliol de 1873).

La seva era una posició crítica dins de les files republicanes. Creia que certes actituds portarien a la fi d'aquell règim on s'havien posat tantes esperances: "Los que no entran a formar parte del Gabinete, permanecen tan intransigentes como antes... y los que entran en él... no hacen nada ni presentan medida de ningún género, unas veces por su incapacidad, otras por las circunstancias... A la muerte del Ministerio Pi i Margall hemos contribuido todos... podemos decir de él lo que diremos de la muerte de la República, si no variamos de rumbo: *Gemid, humanos, todos en él pusisteis vuestras manos...*" (18 de juliol de 1873). El 3 de gener de 1874, amb el general Pavia entrant amb les tropes a les Corts s'acabava aquella I República que havia durat onze mesos.

Agustí Sardà com advocat es distingí com defensor dels processats per la sedició del juliol de 1873 a Alcoi. Amb el canvi de president de Pi i Margall per Salmerón, la precipitació d'alguns republicans més certes reivindicacions socials van produir la declaració de "cantons independents" en diverses poblacions. Això va conduir a la burgesia cap a posicions conservadores. Sardà també fou defen-

sor de causes obreres, per exemple, les lluites de Cocentaina el 1874.

El 1875 hi va haver la restauració monàrquica amb Alfonso XII, que regnaria fins la seva mort el 1885. Després s'inicia la Regència de Maria Cristina d'Habsburg amb el pacte polític per l'alternança en el poder de conservadors i liberals (Cánovas del Castillo i Sagasta). Els liberals aprovaren la Llei del Sufragi Universal masculí, el 26 de juny de 1890. En endavant podien votar tots els homes majors d'edat (25 anys). A les eleccions, quan les organitzaven els conservadors, a més de guanyar consentien que sortissin alguns diputats carlins; i quan tocava als liberals, uns pocs republicans.

El 25 de maig de 1878 Agustí Sardà va obtenir per oposició el càrrec de professor de l'Escola Normal de Mestres de Madrid. Segons informacions de la seva documentació de senador (elecció del 10 de maig de 1903): "desempeña el cargo de profesor... lleva más de 20 años... cumplirá 25 el día 21 del presente mes...". Després fou director ("más de veinte años desempeñó la dirección de la Escuela Normal de Maestros de Madrid"), va dir el senador Azcárraga en la sessió, del 27 de maig de 1915, en la qual es notificà la seva defunció).

Per ampliar els coneixements pedagògics, visità escoles a França, Anglaterra, Bèlgica, Holanda, Suïssa i Itàlia.

L'Agustí Sardà quan era jove

Els republicans "possibilistes" varen participar des d'un primer moment, encara que d'una manera limitada, en el nou marc polític de la restauració monàrquica. En canvi els republicans "federalistes" es marginaren en constatar la dificultat del desenvolupament de la seva activitat política. En el llibre "Possibilistes i federalistes. Política i Cultura republicanes a Reus (1874-1899)", d'Àngel Duarte, editat per l'Associació d'Estudis Reusencs (1992), a la pàg. 80, es cita que Agustí Sardà va intervenir a l'acte celebrat a Tarragona el 19 de febrer de 1891 amb motiu de la visita del que havia estat president de la República Estanislau Figueras. Era la reaparició pública dels "federalistes" a les nostres comarques.

En aquest mateix llibre que acabem de citar, es comenta que Agustí Sardà es presentà dins de la candidatura republicana a les eleccions generals del 4 d'abril de 1886 per la circumscripció de Tarragona. En la liberal hi havia el "mont-roigenc" Pere Antoni Torres Jordi. Encara no hi havia el sufragi universal, per la qual cosa els resultats dels republicans foren molt decebedors. "Triomfaren a Reus, però, al mateix temps, eren incapaces de reunir un nombre mínim de sufragis en d'altres localitats del districte..." (pàg. 96). El 1890 fou escollit com a candidat a Corts pels republicans d'Alcoi (Alacant); havia estat advocat dels empresonats del 1873. El 1891 també es presentà per Alcoi i Aguadilla (Puerto Rico).

Es va presentar a les eleccions a diputats del 27 de març de 1898 per la província de Tarragona. Va quedar el quart; sols en sortien tres. El llibre "El Republicanisme Català a la fi del segle XIX" d'Àngel Duarte (Editorial Eumo, 1987), a la pàg. 40, reproduïx una crònica del diari "La Publicitat": "...el fracàs de les candidatures... serà atribuït a la divisió existent dins el partit republicà...". També esmenta, a la pàg. 177, l'existència d'un "Comité d'Unió Republicana" a Mont-roig el 1893; el seu president i vicepresident eren Joan Valls i Josep Creus. Aquesta era una coalició electoral de les forces de Pi i Margall i Nicolàs Salmerón. "Van aparèixer (aquests) centres... que van sobreviure a la desaparició de l'entesa entre els partits. Acollien una part significativa de la militància a Catalunya i eren sovint la consciència crítica..." (pàg. 31).

Sovint, els estius, Agustí Sardà retornava al poble. He pogut accedir a una carta que guarda Francisco Utray, nét de Sardà. Mercè Sardà Uribarri, mare seva i filla d'Agustí Sardà, la va escriure des de Mont-roig el 6 d'agost de 1897, quan tenia 22 anys, a l'important intel·lectual Francisco Giner de los Ríos. En un instant de la crònica esmenta que: "mi padre vuelve... encantado de una

excursión que ha hecho por la montaña. Dice que es maravilloso el verde de estos pinos y de estos olivos. Pero es una pena, el comparar el estado de los campos, este año, con el de otros anteriores. Hay una sequía horrorosa. Los avellanos casi se han perdido y los frutos de todos son muy pequeños...". Abans, Mercè Sardà, fa una llarga i precisa descripció d'aquell entorn rural, el Mont-roig dels darrers anys del segle XIX: "paso todo el día en un amor de *terradet*, abierto al mar...(hay) las gorfes con los largos cañizos cargados de ciruelas higos o *atmellas* puestas a secar y con los colgantes de tomates y frutas para el invierno. Debajo están los *celuverts* con una porción de graciosísimos bichos y de gatos escualidos que son los señores de toda esa vecindad..."; també descriu un camp ple d'olivers, garrofers, vinyes i "*adsavaras*". Continua: "Por las tardes hacemos excursioncitas al mar. Vamos y volvemos en dos carros, dando tumbos por unos caminos infernales. Cenamos en la Caseta del Rellotge (*aquesta pertanyia a la família, a "cal Vermell"*) ... Somos una gran colla y nuestra tía (*Juliana Sardà Llaberia*) tiene que preparar grandes fuentes de *seba*, *pebrinas*, *tumacas*, *ensiam*, *olivetes*, *bacallá* y *tuñina*. Después con uno o dos conejos en chanfaina... y los *racims*, que la gente joven tiene la obligación de coger en las viñas, se completa la cena. De noche ya, regresamos al pueblo, al compás de los vaivenes del vehículo y de los cantares... En el pueblo pasamos la mayor parte de los ratos cosiendo. Otras leyendo... Nuestras primas son muy laboriosas, y hacen encajes y *ganchet* y toda clase de labores de aguja, y todas las ropas de la familia... hasta el blanqueado anual de las paredes... Pasamos las horas, dándole a la aguja y con *força tips de riura*...". Cal remarcar el constant ús que fa de paraules en català d'aquell temps, abans de la normalització, inserides en el curs de l'acurada descripció.

Continua: "Ahora todo el mundo se prepara para los días de feria, que empieza el sábado. La feria es una de las tres grandes *diadas* de Mont-roig. Se esperan forasteros, y

las casas se blanquean... y se preparan dignamente para recibirlos... El día de la fiesta hay baile en los dos casinos, en el de *d'alt* (carlista) y en el de *baix* (republicano)..."

Els inicis del "Casino de Dalt" sembla que podrien estar en aquell "Centre Montroigense" que cita Baptista Nogués a "Ressò mont-roigenc", núm. 34, pàg. 12, que pels vols del 1880 estava situat al carrer d'Amunt en els actuals núm. 6 i 8, a "cal Blai". En el llibre "Itineraris per la sociabilitat meridional catalana" de Pere Solà Gussinyer, editat el 1997 per la Diputació de Tarragona, a les pàg. 288 i 289 s'hi fa un recull de les diverses associacions de Mont-roig enregistrades en entitats oficials, i hi consta que la data de constitució d'aquella societat era el 1888. Diu que el "Centre Legitimista" era del 1892. Aquest centre estava a la casa del Pepet Pascual Munté, més conegut per "Pepet Xarles" (plaça Joan Miró núm. 12).

El origen del "Casino de Baix" els hem de trobar en aquella societat nascuda el 1869, conseqüència de la "Gloriosa" del 1868, anomenada "El Porvenir" (Baptista Nogués a "Ressò mont-roigenc", núm. 34 pàg. 12). En un comunicat del 23 de setembre de 1888, s'informa que "desde doce años acá (1876) esta sociedad está instalada en el primer piso del núm. 61 de la calle Mayor" ("cal Panadero", actual Francesc Riba i Mestre núm. 6 i 8). Aquest centre era d'adscripció liberal-republicana. Aquell llibre "El Republicanisme Català a la fi del segle XIX", a la pàg. 4, explica que "la finalitat dels centres era doble: mantenir viu i difondre l'ideal republicà i facilitar possibilitats d'esbarjo i relació social... Participaven en festes populars locals, com podien ser el carnestoltes, traient al carrer tota la iconografia republicana (carros al·legòrics, efígies, banderes)... Eren també l'escenari d'un esbarjo popular no tan directament relacionat amb la vida política. És el cas dels balls..."

Mercè Sardà, després de referir-se als dos Casinos, parla que dins de la pròpia família, de tradició republicana, hi havia algú que anava al "Casino de Dalt": "... esto es origen de una cuestión que se agita, por lo bajo, entre los muchachos y muchachas de esta casa... Las muchachas buscan el medio de conciliarlo todo. Ellas van al casino republicano porque representan la casa... el último año se arregló, yendo las muchachas el día siguiente del baile como de pasada al *casino de d'alt*, por la tarde, sin dar importancia al acto... Sara (*la seva germana*) y yo, republicanas declaradas, fuimos para dar ejemplo de tolerancia y de concordia...". També explica que la banda de música del Casino de Baix "vienen todos los años a dar una serenata a mi padre antes del baile y las muchachas reciben a los músicos y les sirven pastas y vinos...". Veiem com els republicans del poble volien celebrar la visita del seu correligionari.

Després, Mercè Sardà, descriu com eren les celebracions religioses a Mont-roig: "la iglesia (*vella*) está al final de una calle empinada y estrecha, y con cantos que hay que hacer equilibrios para andar sobre ellos... Los hombres se quedan en el fondo de la iglesia separados de las mujeres... Yo no voy a misa. Para complacer a mis primas, les dije que iría un día, si tocaban el armonium; pero iría con mantilla y con traje sencillo... Sara va, y no tiene más remedio que ponerse de tiros largos (*era la Fira*) y ha hecho la observación de que muchas señoras y señoritas se duermen y las demás no parecen estar poseídas de una gran unción... Si estos días de fiesta en lugar de los obligados paseos por la plaza, le dejasen a uno irse al *Peyró*, ¡cuánto mejor lo pasaría!..."

En aquesta carta hi trobem una crònica del Mont-roig de fa cent anys, un poble clarament dividit en dues parts que responien a dues visions antagòniques d'entendre la vida i les relacions socials.

Agustí Sardà Llaberia: pedagog i republicà (3)

Martí Rom

Haviem vist que Agustí Sardà als 26 anys (1862) ja havia començat la seva activitat política en una conferència a Reus, i també que abans de la “Gloriosa revolució” de 1868 ja era secretari particular del que seria president de la I República Estanislau Figueras; i es presentà un parell de cops per diputat a inicis dels setanta, i ho aconseguí el 1873. Després, fins al 1881 no he trobat documentades actuacions polítiques públiques. La seva etapa més fructífera fou del 1903 al 1911 quan fou senador per la província de Tarragona. Foren les legislatures: 1903-1904, 1905-1907, 1907-1908 i 1910-1911. Sempre per partits republicans.

Aleshores es trobà amb el seu veí de la casa del carrer Major, Antoni Ferratges Mesa (Santiago de Cuba, 1840- Barcelona, 1909), primer Marquès de Mont-roig. Participaren conjuntament en algunes comissions, per exemple, a la de les carreteres “de Mont-roig al Collado de Faches a la de Castellón a Tarragona” (25 de gener de 1908) i la de “Falset a Mont-roig” (24 juliol de 1908). Anteriorment, en aquella legislatura del 1873 va coincidir al Congrés dels Diputats amb un altre “mont-roigenc”, Pere Antoni Torres Jordi (Tarragona, 1843 - Esplugas de Francolí, 1901), de “cal Jordi”. L'autor de “La Verge de la Roca” (Teatre Romea de Barcelona, 2 de desembre del 1873).

Agustí Sardà fou elegit senador el 10 de maig de 1903. En una primera votació, els 224 electors van escollir Ernest Castellar amb 133 vots i Agustí Sardà n'obtingué 116; després quedaren: Joan Cañellas amb 100 i Ramon Adell 91. “No habiendo reunido ninguno de los candidatos restantes la mayoría necesaria, se acordó proceder a nueva elección... En este estado y habiéndose promovido un griterío extraordinario que no pudo ser dominado por el señor Presidente a pesar de sus esfuerzos, la Mesa acordó suspender el acto hasta las cuatro de la tarde...”. Finalment la votació entre els dos següents que no havien sortit en la primera tanda, donà 131 vots a Cañellas que resulta el tercer senador, i 86 a Adell. Hi havia 218 electors presents, dels quals 198 eren compromissaris i 20 diputats provincials.

Un cop escollit, calia acreditar un cert nivell de rendes (un mínim de 7.500 pts). Sardà va admetre que tenia un “suelo de 4.000 ptas y 2.000 más por quinquenios o sea un total de 6.000 ptas” i que tenia un “depósito de 5.000 ptas nominales en Deuda al 4 % interés” en el Banc d'Espanya; això donava un “total renta justificada” de 8.000 pts. A més li caldrà emparar-se en l'article 22 de la Constitució “que da categoría para ser Senador a... los profesores de las Escuelas denominadas Superiores, que tengan 20 años de servicios... el señor Sardà desempeña el cargo de profesor... lleva más de 20 años puesto que disfruta el sobresueldo de cuatro quinquenios...”. Quan en la Comissió d'actes del Senat del 26 de juny de 1903, es debat sobre la seva aptitud, quatre senadors voten que sí i tres el rebutgen. Aleshores va caldre fer una votació nominal el 4 de juliol, en la qual quaranta senadors li donaren la conformitat i vint-i-nou votaren en contra. Entre els primers hi havia el Marquès de Mont-roig. Va prendre possessió el 6 de juliol. Com podem veure l'accés a senador era prou restringit, no solament havia de sortir escollit sinó que calia complir unes determinades condicions. En aquesta legislatura el

trobem, en d'altres comissions, a la de “la carretera de enlace entre la de Reus a Mont-roig y Vilanova de Escornalbou”.

En la següent elecció de senador del 24 de setembre de 1905 surten escollits en primera votació: Agustí Sardà amb 124 vots i Tomàs Salvany amb 111; en segona, surt Joan Ferrer. En un document del 6 de novembre en el qual s'accepta el seu nomenament, i on hi consta escrit a impremta que els “Senadores Secretarios del Senado certificamos previo el juramento exigido...” “Hi vèiem que la paraula “juramento” estava ratllada i a mà hi posava “promesa”. Aquest fet es repetirà en següents eleccions.

Troblem a Agustí Sardà entre els prohoms citats en el llibre “Historia crítica de los hombres del Republicanismo catalán en la última década (1905-1914)” d'Emilio Navarro (1915) quan parla de festa popular del 20 de maig de 1906 en honor de la “Solidaritat catalana”, aquella unió de republicans i catalanistes. “Llegó el día... de las ruidosas fiestas en honor de los senadores y diputados que habían votado contra la ley de Jurisdicciones... A las nueve de la mañana llegaron en el expreso de Madrid Salmerón, Azcárate, Sardà... En el Apeadero del Paseo de Gracia esperábanles muchas personalidades y numerosísimo público... Entre los concurrentes no dudamos que los habría muy buenos españoles; entre las banderas, ni una sola española figuraba...”.

En les eleccions a senador del 5 de maig de 1907, varen sortir: Agustí Sardà amb 142 vots, Albert Rusiñol amb 126, i Joan Esplugas amb 119. Com que varen obtenir més de la meitat dels vots emesos no va caldre una segona votació. En les del 22 de maig de 1910 sortiren en primera votació: Josep Balcells amb 138 vots, Agustí Sardà amb 111; i en segona, Joan Maria Forgas amb 110. En aquest cas també hi va haver “un griterío extraordinario que no pudo ser dominado por el Sr. Presidente a pesar de sus esfuerzos, este dispuso se despejara el salón por medio de la Guardia Civil llamada al efecto...”.

En aquesta legislatura estarà a les comissions de les carreteres: “Mont-roig al collado de Faches a la de Castellón a Tarragona”, “Falset a Mont-roig” i “Reus a Mont-roig hasta Vilanova de Escornalbou”. També a la comissió de Ports, “declarando de interés general el de Ametlla (Tarragona)”.

També, en aquest llarg període al Senat (1903 a 1911), la gran part de les seves intervencions tenen com a tema fonamental l'educació. El 13 de juliol de 1903 demana que “para tener un buen profesorado, se necesita que este esté remunerado... de una manera decorosa, porque el oficio de educador, pide, principalmente, una gran tranquilidad de espíritu, un grande amor, cierta satisfacción en la vida...”. El 19 de novembre de 1904 reclama que “se modifique el sistema actual de provisión de las escuelas primarias”. Insisteix el 22 de març de 1906: “que se aumente la cantidad consignada en los actuales presupuestos, para la reforma de los edificios escolares y construcción de otros nuevos... Necesita España tener algunos miles de escuelas más... por lo menos, que se procure consignar la cantidad indispensable para aumentar algunas, principalmente en los pueblos pequeños, que son los más necesitados...”.

Com sabem Agustí Sardà va aconseguir les Escoles Públiques a Mont-roig. La primera pedra es posà el 1908. El 25 de desembre de 1910 l'Ajuntament comença a instal·lar-s'hi en els pisos superiors, deixant la planta baixa per a les escoles que serien inaugurades el 15 de gener de 1911. Hi van estar fins al 1977. Aquestes escoles de La Coma (carrer de la Mare de Déu de la Roca, núm. 5), tenien una altra localització en el pensament d'Agustí Sardà. En aquella carta que la seva filla Mercè escriu el 1897, deia: "...interrumpo esta carta para dar un paseo por el Peyró... cerca están las eras, a donde vamos a jugar a menudo. Es un sitio hermosísimo... Ahí sueña mi padre en hacer una Escuela Normal mixta..."

Sardà sempre lluitava per l'educació. El 23 d'octubre de 1906 en la discussió sobre una proposta per celebrar el Centenari de la Guerra de la Independència, deia: "(Esta tierra) vive tan atrasada y tiene sus energías tan desfallecidas, que es difícil esperar una verdadera regeneración... Sólo sirven para continuar en el error que nos ha hecho caer en tales desgracias, educándonos en el pensamiento de glorias pasadas... Yo creo que lo que nos hace falta... es educarnos, instruirnos, trabajar... Con lo que gastamos en estas fiestas... podían haberse levantado muchas de las escuelas...". El 24 d'abril de 1909, es queixa dels llibres de text: "se hacen adquirir a los estudiantes libros que están llenos de faltas, a veces enormes... están llenos de deplorable doctrina (claro es que me refiero a la doctrina científica)... No hace muchas semanas que en la Sección primera (*del Consell d'Instrucció Pública*)... un señor consejero leyó un libro de texto... de materia tan sencilla y fácil, porque era un Compendio de Geografía elemental, y produjo la lectura tal escándalo...". També critica el sistema d'oposicions: "(duran) un año, dos, y quizás más... Los gastos (de los opositores) son tanto mayores cuanto que van obligados a permanecer en las grandes ciudades... y si son para proveer cátedras... en Madrid, porque nuestra triste centralización así lo exige..."

L'Enciclopèdia Espasa-Calpe en el volum 54, pàg. 564, diu respecte a Sardà: "Su actuación política fue una prolongación de su actividad en pro de la enseñanza, especialmente de la primera..."

La seva visió de l'educació escolar era moderna: "La disciplina escolar se ha venido al suelo, porque desde los Ministros hasta los padres de familia, nadie ha tratado de cumplir con su deber... ¿Qué pueden hacer los padres de familia en eso? Pueden hacer mucho, y tienen el deber de hacerlo, porque la educación de los escolares, que es la base de la disciplina, depende, principalmente, de los padres de familia, y luego de los jefes de establecimientos y de los catedráticos..." (5 de desembre de 1905).

Però no tothom veia amb bon ulls l'educació per a tota la població. L'11 de març de 1904, explicava: "Esta noche he recibido un telegrama del señor presidente de la *Extensión universitaria* del distrito de Reus, participándome que el alcalde de Selva del Campo había prohibido una conferencia... dando como razón o pretexto el que tenía ordenes superiores... Hay en España, ahora, un movimiento... con un nombre traído de Inglaterra, la "Extensión universitaria". Iniciada ésta hace algunos años por los dignos profesores de la Universidad de Oviedo, se va extendiendo por el país. Es un verdadero bien para la Patria, para la cultura popular, todo lo que se dirija a ilustrar a las masas; todo lo que se dirija a difundir el saber... más cuanto que los que se dedican a ella lo hacen desinteresadamente sin otras miras que las del bien público... No olvide que la regeneración del país depende de la instrucción del pueblo..."

També de temàtica propera a Mont-roig, podem destacar la defensa que fa de la carretera Falset - Gratallops: "es muy conveniente porque daría trabajo a muchos obreros que ahora

están en la miseria... se trata de una carretera de mi país y de la provincia que tengo el honor de representar... (además daría) trabajo a aquellos pobres labriegos, que bien lo necesitan, por la situación deplorable en que aquella comarca... antes tan rico por sus vinos, se encuentra... que sus viñedos han sido devastados por la filoxera..." (29 de gener de 1906).

En aquells anys de les bombes anarquistes a Barcelona (recordem aquella famosa del Liceu (1893) i la de la processó de Corpus del 1896), Agustí Sardà, el 19 de novembre de 1904, en una tensa sessió al Senat on es debatia sobre un atemptat anarquista a Barcelona, deia: "me asocio, pues, a las protestas que en este sentido se han formulado... (Pero) no soy partidario de las leyes especiales... porque creo que las leyes especiales son contraproducentes y que más bien agravan el mal que le remedian...". Un altre assumpte polèmic era l'articulació de Catalunya a Espanya: "hay aquí una división hondísima, no provocada por los catalanes ni por los castellanos, sino por la fuerza de las cosas... debo decir que muchas cosas que se atribuyen a los catalanes, sobre la soberbia de Cataluña, sobre la vanidad, sobre la intelectualidad superior... no son exactas... Puedo hablar con mucha imparcialidad y con muy poca pasión, por las circunstancias en que vivo y en que me encuentro... lo mejor es que todos tengamos una gran templanza, una gran calma, una gran medida, que nos respetemos y consideremos mutuamente..." (9 de novembre de 1907).

Sorprenentment per aquella època, Sardà es preocupa per la difusió de la Festa de l'Arbre: "esta es una fiesta introducida, hace ya algunos años, no muchos, en España, principalmente por los maestros de escuela... El 11 de marzo de 1904, el Sr. Ministro de Fomento (*Manuel Allendesalazar*)... dictó un Real decreto para propagarla y darle un cierto carácter oficial... Más que una fiesta... debe ser una fiesta de educación, para desarrollar en la niñez, no solo la afición al arbolado, sino los benéficos y generosos sentimientos que el atractivo del árbol, el respeto a las plantas, el amor al campo, la verdadera afición a la naturaleza, despiertan. La Fiesta del Arbol se ha celebrado... (principalmente) en Cataluña... aunque en algunas partes se ha hecho y se hace con un sentido elevado y educativo, en otras, y casi se puede añadir en la mayoría, no se hace esto, se reduce... a un día de asueto..." (24 de maig de 1907).

En el llibre "El Centre Obrer de Mont-roig del Camp (1911-1925)", el meu avi Francesc Rom Serra descriu que cap al 1915 o 1916 es va començar a celebrar aquesta "Festa de l'Arbre" a Mont-roig, i amb aquell esperit que reclamava Agustí Sardà: "El senyor mestre de l'escola del Centre, el senyor Miserachs, preparava a tots els nois i noies per tal de fer una gran festa on es feia una plantada d'arbres. Això tenia un gran significat per a tots els nois i noies de l'escola, ja que pretenia inculcar-nos l'amor vers la natura. Encara ara conservem aquest esperit els que aleshores érem uns xiquets...". També es recitaven poemes adients. Es feren diverses plantades d'arbres a la plaça del Mercat (ara plaça Mossèn Gaietà Ivern). A Reus es va fer per primer cop el 1915 (segons el setmanari reusenc "La Justicia Social" de l'1 de gener de 1916).

Com hem vist, Agustí Sardà no era un polític en sentit estricte. Penso que era una persona molt preocupada per l'educació que, a més, havia assumit el compromís de la defensa de la democràcia (que sols veia factible dins d'una república federal), i per totes aquestes coses havia acceptat treballar des d'un Senat sempre controlat per conservadors i liberals, en aquells anys en què aquests anaven confluint poc a poc cap a les mateixes posicions.

Agustí Sardà Llaberia: pedagog i republicà (4)

Martí Rom

Haviem vist com Agustí Sardà desenvolupava la seva activitat política, del 1903 al 1911, en el Senat. En la sessió (25 de febrer de 1909) en la qual es notifica la defunció d'Antoni Ferratges Mesa, deia: “El Sr. Marqués de Mont-roig tenía conmigo íntimas y antiguas relaciones. Yo había tenido la suerte de nacer en su casa, en lo que en mi tierra se llama la casa pairal... la proximidad de las casas y otras circunstancias nos unieron con tal intimidad, con tal cariño... Aún no hace muchos días, aquí mismo, me llamaba con el nombre cariñoso con que nos conocimos siempre; con el nombre de pila en el diminutivo catalán... Su familia estuvo unida con la mía en una gran intimidad... un abuelo materno mío estuvo en un Ayuntamiento en tiempo de los franceses con un abuelo paterno de él... Volvimos a encontrarnos durante unas vacaciones de verano... ¡Que hermosas noches las de las eras, teniendo enfrente el hermoso Mediterráneo y a la espalda la enorme Mola... Aunque separados bastante por las ideas políticas, nuestra amistad nunca se desmintió...”. Els respectius avis eren Pere Martí Llaberia i Joan Baptista Ferratges Jordi; aquest fet de la guerra dels francesos el podeu trobar a “Ressò mont-roigenc” núm. 67, pàg. 12.

Agustí Sardà s'havia casat amb Mercedes Uribarri Alvarez, amb qui va tenir tres fills: Agustín Gabriel, Mercedes i Sara. El primer va morir adolescent; el seu pare li va dedicar el llibre “Estudios pedagógicos” (1892). Mercedes i Sara estudiaren Magisteri a l'Escola Normal de Tarragona. La primera és l'autora d'aquella carta que publicàvem en el capítol anterior. Es va casar amb el professor navarrès Natalio Utray. Com veiem, aquesta família continua poblant-se de persones dedicades a l'ensenyament; això també succeirà amb la branca mont-roigenc que encapçala Juliàna, germana d'Agustí Sardà.

Sobre Mercè Sardà es va editar un opuscle amb motiu de la seva mort (“En memoria de Doña Mercedes Sardà y Uribarri”). A la introducció s'hi diu que “fue de las primeras mujeres españolas que se incorporó a las aulas universitarias, licenciándose en Filosofía y Letras... Entusiasta por inclinación natural y por las circunstancias ambientales de su medio, de los nuevos sistemas educativos... amplió sus estudios... en la prestigiosa Escuela Superior de Fontenay aux Roses... Completó su visión de la enseñanza extranjera en Inglaterra, Bélgica y Suiza... Inició su magisterio en la escuela Normal de Lérida...”. També explica que estimava les plantes i les flors, la música de Beethoven i Debussy (el vell i el nou), i els gats. Entre el grapat de col·laboracions que s'hi publiquen cal remarcar la d'Angeleta Ferrer (filla de la famosa pedagoga catalana Rosa Sensat): “(Mercè) era la amiga íntima de mi madre. Su conocimiento, consecuencia de la amistad entre los abuelos de ambas familias, les sumió en la comunidad de afectos... Cuando mi madre, desde Barcelona, marchó a Madrid para seguir el curso Normal

en la Escuela Central, encontró una cordial acogida en el hogar de los Sardà y unas compañeras inapreciables en sus dos hijas Sara y Mercedes... Era apasionada en sus ideas y sentimientos, pero siempre comprensiva y tolerante... era una enamorada del paisaje y costumbres de Cataluña...”. Sabem que el 1936 formava part de la junta directiva de la “Institución Libre de Enseñanza”. El seu pare també ho fou durant molts anys. Sobre Mercè Sardà podeu trobar més informació en el text “La il·lustre pionera en el feminisme” de Josep Munté i Vilà publicat a “Ressò mont-roigenc” núm. 65, pàg. 23.

Mercè Sardà va tenir quatre fills; un d'ells és Francisco Utray a qui he tingut el gust de conèixer. Vaig visitar-lo una tarda del mes de maig de 2002 a la seva casa de Somosaguas, a les rodalies de Madrid. Em va dir que, dissortadament, com en tants altres casos, durant la guerra civil amb la destrucció de la casa de Madrid es va perdre molta informació sobre el seu avi. Francisco Utray fou cònsol a Jerusalem del 1949 al 1953, i em va comentar que allà hi va viure amb la seva mare. Després va seguir la seva carrera diplomàtica a Bagdad, Roma, Ginebra (O.I.T.), Lisboa i, finalment, fou ambaixador a Austràlia del 1983 al 1986, quan es jubilà. Francisco Utray m'ha permès d'accedir a unes reflexions seves escrites, on parla de les seves estades a Mont-roig: “mi madre nos llevó muchas veces de vacaciones, antes y después de nuestra tragedia nacional. De niño me alojaba en la Caseta del Rellotge, donde mis tíos disponían de una bonita casa de labor... deambulaba por los campos... vagaba por los barrancos... Recuerdo los últimos (baños), en los años cuarenta... Mi madre se bañó todos los días durante el verano... Preparé mi final de carrera en el terradet de mi simpatiquísimo tío Francisco (Nogués)... las voces catalanas se me escapan, lo que me llena de nostálgica tristeza al comprobar que se han desvanecido los esfuerzos de mi madre... Al caer la tarde, se emprende la vuelta al pueblo por sendas de carro que bordean el barranco de la Pixerota. Dejamos la casa de Miró... y por las eras, alcanzamos la casa de mis tíos, no lejos de la iglesia. Mi madre cose con sus primas o lee los “Episodios nacionales” de Pérez Galdós” o lo que encuentra en catalán, que no parece mucho...”.

La branca mont-roigenc dels Sardà va continuar amb Juliàna Sardà Llaberia, germana d'Agustí. He trobat que hi havia un altre germà de nom Josep, però fins ara no he pogut obtenir més informació. Juliàna Sardà Llaberia es va casar amb Francesc Nogués, de “cal Vermell”. Varen tenir nou fills: Juliàna, Francesc, Teresa, Agustí, Mercè, Dolors i Manuel i dos més que van morir ben petits. Juliàna Sardà va quedar vidua molt jove, havent de pujar la nombrosa descendència. La fotografia que publiquem (del 1903), on es veu Agustí Sardà ja gran, tenia 67 anys i està dedicada a la seva germana.

D'aquests nebots d'Agustí Sardà han tingut descendència a Mont-roig: Francesc, Manuel, Teresa i Mercè. Teresa Nogués Sardà es casà amb Jaume Benaiges, i la seva descendència viu al carrer Major núm. 6. Mercè amb Josep Guasch; els seus descendents viuen al carrer Nou núm. 21. Francesc es va casar amb la Teresa (actual carrer de Francesc Riba i Mestre núm. 7). Manuel, el fill petit, fou l'hereu de "cal Vermell" (carrer de Sant Antoni núm. 36); sabem que a vegades duia el seu oncle Agustí Sardà Llaberia amb el carro a pobles de les rodalies a fer mitings. Es va casar amb Maria Vidiella, i va tenir dues filles: Maria (també mestra) i Juliana. Aquesta es va casar amb Miquel Martí Tost, germà del meu pare, de "cal Panadero".

Francesc i Manuel Nogués Sardà són esmentats pel meu avi Francesc Rom Serra dins del grup dels principals dirigents del Casino de Baix ("El Porvenir Democrático"), a la pàg. 96 del llibre "El Centre Obrer de Mont-roig del Camp (1911-1925)", Editorial Cossetània (2003). Sabem que Francesc tenia, com molts altres republicans, un quadre dels capitans Fermin Galán i Angel García Hernández que es van aixecar a Jaca proclamant la República el desembre de 1930. Van ser afusellats. Tan sols quatre mesos després es va instaurar la Segona República. Antonio Machado glossava: "La primavera ha venido / del brazo de un capitán. / Niñas, cantad a coro: / ¡ Viva Fermin Galán !".

Juliana Nogués Sardà es casà amb Anton Martí; la seva descendència viu a Montbrí. I l'Agustí amb Maria Aragonès de Duesaigües. Aquest fou inspector de primera ensenyança. Vivia a Madrid; en acabar la guerra civil es va exiliar a l'Argentina. D'ell he aconseguit referències d'una munió de llibres, molts d'ells al voltant de l'agricultura: "La enseñanza agrícola en la escuela primaria" (Madrid, 1918), "El campo escolar agrícola" (Madrid, 1921), "Los problemas de la producción agrícola española. Cultivos. Rendimientos. Riqueza. Comercio exterior" (Buenos Aires, 1943), "Los problemas de la producción agrícola

española" (Buenos Aires, 1944). Va col·laborar en el Tom XIX dels "Anales de la Junta de ampliación de estudios e investigaciones científicas" (pàg. 187 a 206) amb l'article "La enseñanza doméstica agrícola en Bélgica" (Madrid, 1924). També va traduir a l'espanyol el llibre "La cinematografía escolar y post-escolar" del belga A. Sluys (Madrid, 1925).

He trobat a la Biblioteca de Catalunya de Barcelona, "La enseñanza agrícola en la escuela primaria". A la pàg. 5, escriu que "en la Metodología pedagógica, la enseñanza agrícola ha sido la más olvidada. No sé que en España se haya escrito ningún libro que trate la cuestión de métodos y procedimientos aplicables a la enseñanza de la Agricultura...". Una mica més endavant, a la pàg. 7, fa una clara declaració d'intencions: "la agricultura es la principal fuente de riqueza de nuestra patria... ¡El labrador español! ¡Que ha de saber! Vedle pegado al terreno, cavando y más cavando en largas jornadas de sol a sol... sin una hora para abrir la inteligencia. No lee, no discurre... Ni nadie se preocupa de que lea y discurre...". El llibre proposava que hi haguessin escoles agrícoles a cada poble; doncs no sembla lògic que l'estudiant de primera ensenyança que no podia preparar-se per fer una carrera universitària, que eren la majoria, iniciés el que seria el treball de la resta de la seva vida (majoritàriament al camp), sense tenir la més mínima preparació científica. Diu, a la pàg. 30, que aquests sols disposaven de "la práctica de lo que ve hacer a su alrededor, las indicaciones y consejos de sus padres, que a su vez las han recibido de los suyos...". La seva idea és que això és necessari però no és suficient en un temps en què el coneixement científic ja podia aportar informacions valuoses a la pràctica de l'agricultura. També he consultat "La cinematografía escolar y post-escolar", i no deixa de sorprendre'm com a l'any 1925, Agustí Nogués Sardà ja s'interessés per l'aplicació del cinema a l'ensenyament.

De Dolors Nogués Sardà, la seva germana, he pogut trobar (per Internet en una llibreria de vell) el seu llibre "Enseñanzas del Hogar" (Madrid, 1946). En ell s'hi explica que la seva autora era "profesora numeraria de enseñanzas del hogar, de labores y de trabajos manuales" de l'escola de Magisteri de Valladolid; també s'esmenta que era mestra de l'Escola de Puericultura de Madrid, i que havia viatjat a Bèlgica, Suïssa, Anglaterra, Holanda, França i Itàlia per tal de conèixer de primera mà aquelles matèries. Sabem que "como miembro vocal del Comité Español Permanente de la Enseñanza Agrícola, en 1934 fue nombrada... ponente general de la Sección de Enseñanza Agrícola, que se celebraba en Buenos Aires. La ponencia presentada con fotografías, se publicó en revistas italianas y francesas..." (pàg. 382). El llibre està dedicat a la memòria del seu germà; penso que per proximitat d'interessos deu ser l'Agustí. És un gruixut llibre de 450 pàgines, organitzat en 9 parts: "Enseñanzas del Hogar", "Método del trabajo doméstico", "Alimentación racional", "Provisiones de la casa y conservación de las sustancias alimenticias", "El vestido", "Lavado de la ropa", "Introducción al estudio de la Puericultura", "Cuidado de los enfermos" i "Metodología de las enseñanzas del Hogar". Tan sols reproduiré unes frases d'aquest extens i interessant llibre: "Todo trabajo, necesariamente, lleva en sí varios elementos: 1- El trabajador que lo hace, 2- las condiciones en las cuales se hace el trabajo, y 3- los resultados obtenidos. Si examinamos el trabajo

Agustí Sardà
↑
Nogués

doméstico... vemos que lleva siglos de atraso. No se tenían en cuenta factores tan esenciales como son: tiempo empleado, mano de obra, precio de compra, fatiga producida... solo interesa el resultado..." (pàg. 39). Sé per la tieta Juliana que gran part d'aquest llibre el va escriure a l'estiu a la Caseta del Rellojge. Dolors Nogués Sardà es quedà soltera. De gran es va retirar a "cal Vermell", on va morir als 85 anys.

La relació política amb el poble va continuar amb Agustí Nogués Sardà, que vivia a Madrid. Venia sovint a Mont-roig on tenia relació amb els nuclis republicans i obreristes. Molt probablement aquells llibres on parlava de l'agricultura i de la pagesia devien beure de fonts del nostre poble. Sé per la meua àvia Dolors Ferratjes Tost que, quan arribava de Madrid donava l'avis al seu pare, Josep Ferratjes Munté, que havia estat president del "Centre Obrer de Mont-roig", per tal que anés a veure'l per intercanviar opinions sobre la situació política. "L'Obrera", va existir del 1911 al 1925, i va tenir molt temps la seva seu social al carrer del Forn (ara carrer Josep Maria Gran i Cirera), en el núm. 8, on ara és a "cal Clariana". Dins dels cercles republicans de Mont-roig cal citar l'Elies Benaiges. Aquest era el propietari d'un Cafè que hi havia a la plaça del Mercat (ara plaça Mossèn Gaietà Ivern núm. 4). En el llibre "Historia crítica de los hombres del Republicanismo catalán en la última década (1905-1914)" d'Emilio Navarro (Barcelona, 1915), s'hi pot trobar una àmplia crònica sobre la tasca política, que surt reproduïda en aquell llibre sobre "L'Obrera" (pàg. 97). Reproduiré algunes frases: "Nació en Mont-roig (Tarragona) en 1878... Era todavía muy joven cuando organizó en su pueblo un Comité de Juventud Republicana, primera organización que en Mont-roig tuvieron los correligionarios. En ella desempeñó Benaiges el cargo de secretario... los republicanos de Mont-roig estuvieron representados en la asamblea de constitución de Unión Republicana celebrada en Madrid el 25 de Marzo de 1903... En 1909 fue elegido concejal, desempeñando su cometido durante los cuatro años... En las elecciones para diputados provinciales, celebradas en 9 de marzo de 1913, su nombre fue

incluido en la candidatura de coalición republicana por el distrito de Reus, siendo derrotado por muy pocos votos..."

Tornant a Agustí Sardà, aquest va morir el 5 de març del 1913, a l'edat de 76 anys. Aquell mateix dia, el seu gendre José Ontañón (casat amb Sara), va enviar un comunicat al Senat: "Tengo el sentimiento de participar a V.E. el fallecimiento de mi querido padre político D. Agustín Sardà Llaberia, Senador por Tarragona, ocurrido en el día de hoy, rogándole a la vez, por encargo de la familia, que no se tributen al cadáver los honores reglamentarios...". Firma, José Ontañón. Va morir fidel a la seva modestia. En la sessió del 27 de maig de 1915, van parlar sobre ell diversos senadors. El president del Senat, Eugenio Montero Ríos, deia que s'havia "dedicado toda su vida a la enseñanza primaria. Aquí lo hemos visto, era muy radical, pero siempre en la práctica, haciendo sus ideas con la manera de pensar de todos y sin promover dificultades de ninguna especie. Ha sido un hombre honrado que ha respetado siempre la opinión de los demás...". José María de Labra exposava que "todos los señores que me conocen y han conocido aquí al Sr. Sardà, saben que clase de intimidad tuve con él por espacio de cincuenta años, durante los cuales fue mi consejero, mi cooperador, mi amigo... Alguna vez... le aconsejaba que publicara un libro, como se hace en Inglaterra, en el cual se consignan las obras y méritos de los hombres que, como él, saliendo de la nada, por su esfuerzo constante, por su honradez, por su inteligencia, llegaron a todos los puestos superiores de la vida intelectual y política de su país... Sardà era un republicano constante, fervoroso; un partidario entusiasta de la autonomía de Cataluña y Navarra...".

En el "Boletín de la Institución Libre de Enseñanza" de l'abril de 1914, a l'apartat "Noticias", s'hi diu que "la Institución ha recibido de los herederos de nuestro inolvidable amigo, D. Agustín Sardà, el donativo de diez mil pesetas con destino al pago de la deuda del Boletín...". Per valorar la importància d'aquesta quantitat he d'esmentar que la subscripció anual al butlletí era de 10 pessetes. El desembre de 1914 es reproduïx

l'acta de la Junta d'accionistes del 31 de maig de 1913, en la qual Gumersindo de Azcárate parlava de "la irreparable pérdida" del president d'aquella institució, Segismundo Moret, i hi afegia: "así como la de Agustín Sardà, vocal también de nuestra Junta largo tiempo, y cuya pérdida no es menos dolorosa para todos...". A l'agost de 1914, en un text dedicat al centenari del filòsof Julián Sáinz del Río (1814-1869) en què s'esmenta que aquest està enterrat al costat de (vuit) valuoses persones, cita entre aquestes, a Nicolás Salmerón (president de la I República, juliol 1873) i a Agustí Sardà; i acaba dient que està al "Cementerio civil del Este (de Madrid), menguado asilo de una parte de la más alta espiritualidad contemporánea española...".

Fins ara hem seguit les principals petjades d'Agustí Sardà com a home i com a polític. En el proper capítol ens centrarem en la seva tasca pedagògica.

Dolors Nogués Sardà

Agustí Sardà Llaberia: pedagog i republicà (5)

Martí Rom

Agustí Sardà va ser fonamentalment un pedagog. Hem vist com gran part de la seva actuació política es centrava en temes sobre l'educació. Sabem que amb vint-i-nou anys (1865) era catedràtic de la "Escuela Normal Superior de Maestros" de Pamplona, i que als quaranta-dos (1878) era professor de la Madrid. El 1909 fou catedràtic de pedagogia a la "Escuela Superior del Magisterio" de Madrid. Durant la seva vida, per tal d'ampliar coneixements i veure d'altres models educatius, va visitar escoles a França, Anglaterra, Bèlgica, Holanda, Suïssa i Itàlia. Va formar part del "Consejo Superior de Instrucción Pública" i de la "Sociedad Geográfica". Publicà diverses conferències sobre Filipines i Puerto Rico: "Las islas Filipinas" (1881), "La isla de Puerto Rico. Estudio histórico y geográfico" (1889), i va col·laborar en diversos periòdics d'Espanya i Amèrica. També he trobat una referència a un llibre seu publicat per la "Escuela Normal Central de Maestros de Madrid", es el "Programa de geografía e historia de España para los alumnos del grado elemental".

Cal remarcar que fou de la junta de la "Institución Libre de Enseñanza" des del 1888 fins la seva mort el 1913. Antonio Jiménez-Landi en el llibre "La Institución Libre de Enseñanza y su ambiente", Editorial Taurus (1973), a la pàg. 563, cita a Sardà com a accionista i l'inclou dins del grup de persones "que habían de ser profesores de la Institución, o de centros afines...". Surt a la relació d'accionistes, pàg. 716, definit com a "Abogado y ex Diputado". En el "Boletín de la Institución Libre de Enseñanza" del juliol de 1913 es diu que va ser reelegit per la seva Directiva en la Junta d'accionistes del 28 de maig de 1912. En el de desembre de 1914 es cita al seu gendre José Ontañón Valiente, casat amb Sara, com un dels dos membres de la comissió de revisió de comptes de la "Institución"; també he pogut comprovar que aquest col·laborava regularment en el butlletí fent la secció "Revista de revistas". La "Institución..." fou fundada el 1876 per un grup de catedràtics, entre el que hi havia Francisco Giner de los Ríos i Gumersindo de Azcárate, que havien estat separats de la Universitat per defensar la llibertat d'ensenyament. Des d'aquell 1876 fins la guerra civil (1936) es va convertir en el motor de la cultura espanyola i la introductora de les noves teories pedagògiques. Des de la seva creació, diu Jiménez-Landi, es guanyà la total enemistat "de las extremas derechas, que vieron en la... enseñanza neutral, en materia religiosa, un paso más para sustituir las bases dogmáticas de nuestra cultura y de nuestra sociedad..." (pàg. 7). En aquest mateix llibre, a la pàg. 100, trobem citat a Sardà com a membre de la "Sociedad Abolucionista Española", creada el 1865, que pretenia eradicar l'esclavitud aleshores encara permesa. No va ser abolida fins el 1886.

Blas Zambrano (1874-1938) cita a Sardà en la conferència "Fines sociales de la educación" (18 d'abril de 1900): "la comisión... pida consejo a aquellas personas que más han demostrado en España conocer estas materias: a Rafael María

de Labra, el político que más ha pensado y ha dicho sobre educación; a González Serrano, filósofo y demócrata... a Agustín Sardà, hombre cultísimo, de limpia historia en los partidos republicanos, director de la Escuela Normal de Madrid... en suma, cuantas personas están penetradas de la ciencia de educar...".

He trobat que el 1911 Agustí Sardà, aleshores conseller d'instrucció pública, es nomenat president honorari de la Comissió Pedagògica del "1er Congrés d'Ateneus", que es va fer a Reus. Es citat en el diari reusenc "Las Circunstancias" del 14 d'abril.

La visió d'Agustí Sardà sobre l'educació podem trobar-la en el llibre "Estudios pedagógicos" (1892), en el que es fa evident que s'avancen maneres i propostes que s'aplicarien dècades després. L'he consultat a la Biblioteca de Catalunya de Barcelona; sé que també hi ha un exemplar a la Biblioteca Pública de Tarragona. Té 330 pàgines, i està dedicat "A la buena memoria de mi hijo Agustín Gabriel. Más que los deberes profesionales, ha inspirado estos Estudios el amor a mis hijos y a mis discípulos. Por eso los publico poniendo al frente el nombre queridísimo que tengo para siempre grabado en mi corazón". Aquest fill morí adolescent. Després hi afegeix que "muchos de los trabajos que componen este volumen, han sido ya publicados en diarios y revistas. Los doy de nuevo a la estampa, para contribuir una vez más al fin, en absoluto desinteresado, con que los escribí: la propaganda de las ideas pedagógicas que yo estimo como buenas...".

El llibre es compona dels següents capítols: "La enseñanza del Derecho en la Escuela Primaria", "La instrucción primaria en los Bajos Pirineos", "Una excursión escolar", "La instrucción primaria en Las Landas", "La instrucción pública en Puerto Rico", "Consejos para el verano", "La Inspección de primera enseñanza en Francia", "Reforma de los exámenes", "El congreso pedagógico de París", "La enseñanza profesional en las escuelas primarias", "La educación intelectualista", "La instrucción primaria en Vizcaya", "Una lección sobre el pueblo hebreo", i s'acaba amb un conjunt d'apèndixs sobre el Dret aplicat a la vida quotidiana.

Es difícil fer-ne un resum. Intentaré reproduir els trets més remarcables. En una època (finals del segle XIX) en la que encara des de molts cercles de poder (polítics o empresarials) pensaven que els obrers del camp o industrial no els hi calia tenir més coneixements que els necessaris per desenvolupar el seu treball, que un obrer que sabia massa o llegia podia ser perillós, declara que "están en un error las personas que creen, con sinceridad, que se puede mantener al pueblo en la ignorancia, para que trabaje sin inquietud..." (pàg. 11). Afegeix que "ya casi nadie disiente que la primera enseñanza debe ser igual para todos, y comprender la cultura general íntegra, es decir, cuanto conviene al niño para llegar a ser hombre..." (pàg. 9).

Aleshores, els nois en prou feines sabien llegir, escriure, i les quatre operacions; mentre que les noies anaven a "costura". Segons dades del Cens de 1910, a Mont-roig el nivell d'alfabetització era d'un 50,7 % (55,4 % els homes i 45,9 % les dones). En llibre "El Centre Obrer de Mont-roig del Camp (1911-1925)", l'avi Francesc Rom Serra, explica que aquest centre va crear una escola pels seus associats; sols hi havia una escola privada pels fills de les cases benestants i una escola pública clarament deficient.

Agustí Sardà escriu sobre el propi ensenyament: "El maestro ha de atender a la masa general de los alumnos, distinguiendo... con sus cuidados a los que más lo necesitan... después de todo, no son ellos culpables, sino victimas de su inferioridad..." (pàg. 151). En aquestes postures modernes de l'educació, hi trobem una important voluntat social, de pensar que es l'eina fonamental pel desenvolupament i millora de la societat. Per la qual cosa, els mestres "desde el catedrático del doctorado hasta el profesor de párvulos, deben, en mi concepto, serlo siempre, en la clase y en la calle, en la casa y en el campo, durante el curso y fuera de él..." (pàg. 121).

Quan encara molts de nosaltres hem viscut un ensenyament basat en aprendre de memòria algunes matèries, i amb l'única finalitat d'aprovar, Sardà diu que els exàmens "son un problema en todos los grados de la enseñanza pública. Me declaro desde luego su adversario..." (pàg. 145). "Sin poderlo evitar, discípulos y maestros se preocupan, desde el primer día... a dar contestaciones ajustadas a las preguntas del programa... el afán de estudiar de memoria y mecánicamente esas contestaciones, sin preocuparse del verdadero saber..." (pàg. 172). També esmenta que es important sortir de la classe, cercar el coneixement en els paratges naturals: "las excursiones escolares van siendo en toda Europa un medio poderoso de enseñanza..." (pàg. 41). En aquell llibre "El Centre Obrer de

Agustí Sardà Llaberia

Mont-roig del Camp (1911-1925)" s'explica algunes d'aquelles excursions: "Als dijous a la tarda... fariem unes petites excursions pel camp per llocs escollits i diferents. Ho aprofitariem per fer lliçons de botànica en plena natura...". Sardà afirma que l'educació anava més enllà dels estudis realitzats a la classe durant el curs acadèmic. En el capítol "Consejos para el verano" recomana "hacer vida de campo cuanto sea posible... Debemos huir de la ociosidad... porque es un deber ayudar a levantar las cargas de la familia. Ayudaremos pues, a la nuestra en las faenas de la casa o del campo..." (pàg. 121). Indica que cal menjar variat i sobretot verdures i fruites. L'educació no es tan sols adquirir uns coneixements, si no també aquells que necessitem per conviure amb harmonia amb els nostres congèneres i la natura.

En el període de vacances, proposa dur un "Diari" i escriure cartes a amics i parents. Aconsella explicar, entre d'altres coses, els elements geogràfics d'on estem, la seva agricultura i ramaderia. Suggereix la lectura de llibres sobre fets històrics: la "Historia de Colon y de sus compañeros" (1831) del escriptor americà Washington Irving (1783-1859) i els "Episodios nacionales" de Benito Pérez Galdós (1843-1920). Aquest es una sèrie de llibres (44) sobre la història moderna d'Espanya. En el capítol anterior Francisco Utray, nét de Sardà, deia que en els estius mont-roigencs la seva mare Mercè Sardà llegia sovint algun dels "Episodios nacionales". També veiem com aquesta, amb 22 anys, seguia aquelles instruccions quan escrivia una carta a Francisco Giner de los Ríos (6 d'agost de 1897). Recordarem que era una descripció acurada del poble i del seu entorn natural: "...Ahora todo el mundo se prepara para los dias de feria... Se esperan forasteros, y las casas se blanquean... El día de la fiesta hay baile en los dos casinos... (el carrer Major) una calle empinada y estrecha... (sobre el retorn de l'excursió al mar) volvemos en dos carros, dando tumbos por unos caminos infernales... (sobre el menjar) grandes fuentes de seba, pebrinas, tumacas, ensiam, olivetes, bacallà y tuñina... uno o dos conejos en chanfaina... Hay una sequia horrorosa. Los avellanos casi se han perdido y los frutos de todos son muy pequeños..."

Agustí Sardà també aprofita aquest llibre per comentar els procediments pedagògics que ha vist en els seus viatges a l'estranger. Varis capítols analitzen aspectes de la instrucció primària a diverses comarques de França. Explica que "los escribi, valiéndome de las observaciones hechas sobre el terreno... para propagar en España, hasta donde me es posible, más que los progresos y adelantos de otros países, algo del nuevo sentido de la Pedagogia moderna..." (a la nota de la pàg. 31). Remarca un aspecte fonamental: "El estudio... se dirige más a la inteligencia y a la razón que a la memoria. No están del todo proscritas las lecciones confiadas a esta facultad y estudiadas en casa..." (pàg. 33). En un altre capítol, comenta la seva participació en "El congreso pedagógico de París": "Habiendo invitado el señor presidente a los representantes extranjeros a que expusieran el estado de esta cuestión en sus respectivos países... obligado por mis compañeros... subí a la tribuna... expliqué... que estamos en un período de tanteos, y la importancia que dan a este asunto... cuantos hombres se preocupan seriamente de la reforma pedagógica..." (pàg. 182). Potser el capítol més curiós sigui el denominat "Una lección sobre el pueblo hebreo". Sardà

suggereix aprofitar la (gairebé) obligada explicació de la "Historia Sagrada", en aquells temps, per descriure detalladament aspectes de la geografia d'aquells indrets, del seu clima i altres elements. Son informacions que no copsem (però hi son).

També en aquella carta de Mercè Sardà hi trobem la descripció de l'estada amb el seu pare fan a Tarragona per assistir a unes conferències. "Mi padre, por su posición de consejero (recordem que formava part del "Consejo Superior de Instrucción Pública") creyó que debía asistir... Nos presentamos el día de la primera conferencia... y sin avisar a nadie. Nos encontramos que solo había, además de la mesa, la ponente y una docena de discipulas suyas... Los otros dos días de conferencias fácilmente se los figurará Usted si ha asistido a alguna reunión de maestros. Las dos ponencias versaron sobre la enseñanza de la agricultura y sobre la cultura de los sentimientos morales. Mucho me acordé de nuestras buenas conferencias en Fontenay aux Roses, que no se llamaban de moral; pero lo eran. Encargaron el resumen a mi padre, que habló rato y que fue escuchado con muchísima atención, por un público ya muy numeroso... No fue resumen, sino discurso y en él metió una porción de las cuestiones de siempre, de las que nos interesan, como la cuestión religiosa, llevada y traída sin verdadero respeto... En una de las ponencias, al tratar de la enseñanza de la agricultura comenzaba con un magnífico preámbulo sobre Dios y los seres... Un sacerdote, que asistía a las conferencias, interrogado indirectamente sobre el asunto, se abstuvo de contestar, indeciso; pero asintió cuando se trató de criticar la moda de las coronas, en los entierros...". Gràcies a la aquesta aportació podem saber que aquesta fou una costum imposada a finals del segle XIX.

Continua: "Había entre la gente joven mucha interesada en la cuestión de la mujer... Mi padre, como quien no quiere la cosa, habló largamente sobre ella y propuso la cuestión para ser pensada. Me hubiera gustado conocer la opinión de la Sra. Directora de la Normal de Tarragona (*l'escola de Magisteri*), que estaba sentada a la derecha de mi padre, y que hacia pensar en lo que serian las maestras a principios de siglo. Gracias a su presencia la cuestión de las labores fue tratada con una cierta moderación. Una señora me llevó, por la tarde, a ver una exposición de labores de un colegio de monjas...". Recordarem que les noies anaven a "costura".

"Terminada la conferencia organizaron un banquete. Ya el día anterior, un grupo de amigos de la coeducación había tratado de si irían las señoras... sin embargo llegada la hora no osaron hacer la invitación en alta voz y debido a eso no hubo muchas señoras... Durante la comida yo le hablaba al Director de la Normal de hombres de nuestra Escuela Sotès,

Mercè Sardà Uribarri

por hacer un poco de propaganda en pro de las instituciones e iniciativas particulares. El maestro que tenía a mi derecha escuchaba sorprendido todo aquello...". S'acceptaven a les dones en tasques de l'educació, però més amb un sentit maternal; es feia més difícil pensar en elles en llocs d'organització i coordinació.

Fins aquí la crònica d'una gran persona. En el proper, i darrer, capítol faré un repàs a alguns dels seus avantpassats, descobrint uns cosins seus importants personatges; i tancant amb algunes notícies mont-rogenques sobre Agustí Sardà.

No vull acabar sense dir que penso que Mont-roig no ha estat prou conscient de la importància de persones com Agustí Sardà Llaberia, la seva filla Mercè Sardà Uribarri i dels seus nebots Agustí i Dolors Nogués Sardà. Eren gent amb un esperit modern, amb unes idees pedagògiques que ens ha semblen avui en dia que son d'una gran coherència. Idees que es trobaven ofegades per una realitat espanyola ancorada en el passat més obscur, on la religió entesa com a instrument dels poderosos impregnava l'ensenyament i la pròpia societat. Formen part d'aquell conjunt de mont-rogenques (o episodis) que havien desaparegut de la nostra memòria col·lectiva. Molts anys de franquisme i una consciència acomodaticia de molts, penso

“Ressò mont-roigenc” n. 90 (2 trim. 2004)

Agustí Sardà Llaberia: pedagog i republicà (6)

Havíem comentat en el primer capítol que els pares d'Agustí Sardà Llaberia es deien Agustí i Teresa, que els avis paterns eren: Antoni Sardà i Antònia Costa, i els materns: Josep Llaberia i Maria Rosa Borràs; i, els padrins de bateig: Pere Llaberia i Maria Rosa Llaberia. Tota la branca paterna era de Reus i la materna de Mont-roig. Segons consta en el llibre l'“Estudi onomàstic de la Vila i terme de Mont-roig del camp” de Ferran Jové i Hortonedà (1999), a la pàg. 454, l'any 1835 vivia al nostre poble un “Agustí Sardà xocolater...”, que molt probablement deuria ser el seu pare. També citàvem que en una intervenció al Senat (25 de febrer de 1909), amb motiu de la mort d'Antoni Ferratges Mesa, Marquès de Mont-roig, explicava que els seus respectius avis havien intervingut en un trist episodi de la guerra del francès (els fets del dia de Corpus, 13 de juny, de 1811). Aquest esdeveniment surt citat en el llibre “Història de Mont-roig” de Francesc Riba i Mestre, a la pàgina 186. El seu avi (matern) deuria ser Pere Martí Llaberia. També se'n parla en un text meu a “Ressò mont-roigenc” núm. 67, pàg. 13.

Sabem que Agustí Sardà Llaberia havia nascut a la casa del carrer Major que fa cantonada a la “costa” dita del Benjamin (abans anomenada “de l'Oriola”) perquè en el document que fa el registrador de la propietat (9 de maig de 1898) on s'esmentaven les finques que Antoni Ferratges Mesa, primer marquès de Mont-roig, tenia a Mont-roig per certificar un determinat nivell de rendes per poder accedir al càrrec de senador vitalici, s'hi descriu la seva casa del carrer Major “señalada con los números 70 antiguo y 50 moderno (ara és el 16), lindante por un lado a mano derecha con casa del heredero de Agustín Sardà Costa”, aquest era el pare del nostre biografiat.

Fins aquí les dades exactes dels seus avantpassats i parents. Durant aquest treball de recerca he pogut anar recollint d'altres informacions que per ara encara cal presentar-les com disperses, doncs caldria certificar-les en relació a Agustí Sardà Llaberia. Dèiem en un capítol anterior que havia tingut una germana de nom Juliana (que es va casar amb Francesc Nogués, de “cal Vermell”); i avançàvem que podia haver tingut un germà de nom Josep. Això és per la citació que fa Baptista Nogués en el seu text “La Festa Major de l'any 1869” (“Ressò mont-roigenc” núm. 34, pàg. 13) d'un tal Josep Sardà Llaberia com a regidor de l'Ajuntament d'aquell 1869.

En un testament he pogut consultar al “Arxiu Històric de Tarragona”, del notari de Mont-roig (1763 a 1782) Joan Porxes Siqués (“Testaments i Capítols matrimonials”, 1763-1771), s'hi comenta que un tal Pere Llaberia tenia tres fills: Isidre, Josep i Francesc. Casualment els

marmessors eren: Josep Ferratges Sahuets i Josep Nuet Duran. El primer era el besavi del primer Marquès de Mont-roig, Antoni Ferratges Mesa, i pare del notari de Mont-roig, Joan Baptista Ferratges Jordi, que fou afusellat a la guerra del francès com a conseqüència d'aquells fets del Corpus). Aquell Josep Nuet Duran fou qui va fer construir l'ermita del Peiró (1752). Vegeu més informació en un altre text meu a “Ressò mont-roigenc” núm. 74, pàg. 17. Surt citat diverses vegades en el llibre “Història de Mont-roig” de Francesc Riba i Mestre: va fer daurar l'altar de la Mare de Déu del Carme (pàg. 71) i com a “Sindic Personer” l'any 1769 (pàg. 130).

Resseguint les informacions parlamentàries sobre Agustí Sardà Llaberia, vaig trobar-me amb l'existència d'uns cosins seus Llaberia (recordem que el Llaberia era per part de mare i que aquesta branca familiar era de Mont-roig). En la crònica del Senat del 7 de febrer de 1908, el senador Pio Gullón deia: “He recibido la noticia del fallecimiento en Tánger de nuestro dignísimo ministro plenipotenciario allí Sr. Llaberia... me permito recordar... los eminentes servicios y las singularísimas condiciones que en dicho señor diplomático concurrían. Era el Sr. Llaberia tan exento de pretensiones y tan enemigo de las frivolidades como fidelísimo cumplidor de su deber... Estaba hace mucho tiempo minado por una cruel enfermedad, y llevado nada más que de su pundonor y del amor a su patria, comprendiendo... las difíciles circunstancias en que se halla ahora nuestra representación en el Imperio marroquí, ha continuado prestando sus servicios... durante más de treinta y cuatro años de distinguidos servicios...”. El Ministre d'Estat, Manuel Allendesalazar, esmentava que la mort es produí aquell mateix dia a dos quarts de set del matí, i afegia que “ha prestado grandes servicios... no ya solo en Marruecos, sino en otros puestos difíciles... Delicado de salud, no vaciló en llegar a Rabat como embajador extraordinario para presentar sus cartas credenciales al Sultán de Marruecos; allí se agravó su enfermedad...”.

A l'endemà, 8 de febrer de 1908, Agustí Sardà Llaberia explicava que “en una de las sesiones anteriores tuve el honor de manifestar a la Cámara que, por razones particulares, y sobre todo de salud, no me era posible asistir al Senado con la asiduidad que yo acostumbraba. Por este motivo no concurrí ayer, y porqué además no tuve noticia pues no la he sabido hasta hoy, de la gran desgracia que pesa sobre mi familia, la cual me ocultó el telegrama que mi ilustre prima me había hecho dirigir desde Tánger, así como también me ocultaron los periódicos que publicaban dicha noticia. Sabiendo, no

solo la relación estrecha de parentesco que me unía con el Sr. D. José Llaberia, nuestro ministro en Marruecos, sino la relación íntima, cariñosa, de acendrado afecto que hemos mantenido durante toda la vida, y porqué por la diferencia grande de edad –pues el Sr. Llaberia ha muerto en una muy buena aún y yo ya estoy dentro de la vejez– hubo una época, cuando estudiaba en Madrid, en que yo hice por él, hasta donde me era posible, las funciones de segundo padre; mi familia, como he dicho, me ha ocultado el fallecimiento... (Su viuda) es hija de un diplomático y nieta de un ilustre hombre público, del celebrado y notabilísimo político D. Pascual Madoz ... Puedo decir que cuando pasé en Tánger bastantes días durante los cuales nuestras familias estuvieron reunidas, en el seno de la confianza,

porque ni él ni yo éramos dados a ciertas expansiones externas... le hacían vivir una vida tan sencilla y natural, que era verdaderamente maravillosa... (Su viuda) ha sido la compañera de su vida, el consuelo de tantas amarguras, tanto de las causadas por su enfermedad, en sus últimos días, como de las que se sufren cuando se ocupan posiciones públicas elevadas..."

Resulta curiós que el sogre d'aquest Josep Llaberia, probablement de Mont-roig, fos el molt important polític i geògraf Pascual Madoz. Aquest va néixer a Pamplona (1806) en el si d'una humil família. Des de jove fou un actiu liberal. Va fer exiliar-se a París del 1830 al 1832 on va aprofitar per estudiar Geografia. Al tornar es va establir a Barcelona. Del 1845 al 1850 va publicar els setze volums del "Diccionario geográfico de España". Amb els liberals, fou governador de Barcelona (1854), diputat a Corts i ministre d'Hisenda (1855). Va haver que fugir un altre cop d'Espanya, i no tornà fins la "Gloriosa Revolució de setembre" del 1868. Prim, que era molt amic seu, el nomenà de la delegació que anava a oferir el tron d'Espanya a Amadeu de Saboya. Va morir a Gènova durant aquest viatge (1870).

Continuant amb aquella sessió del Senat on es parlava de Josep Llaberia, trobem que el Ministre d'Estat, Allendesalazar, afegia noves informacions: "Este señor, representando a la Patria y al rey cerca del Imperio marroquí, cerca del Sultán... ha habido momentos en que, hallándose el Sr. Llaberia en el lecho, había necesidad de

cubrir su cuerpo con telas impermeables para que el agua del cielo no fuera causa de que se acelerara su muerte, como al fin y al cabo ha ocurrido... Servicios de esta naturaleza son iguales a los que realiza el que va mandando una unidad en una batalla...(el) médico Sr. Balaguer que ha asistido al Sr. Llaberia...". I acabava Sardà: "el Sr. Ministro de Estado ha revelado hoy alguna de las circunstancias de la vida del Sr. Llaberia en Rabat; yo sé algunas otras; porqué precisamente hace ocho días nada más que tuve una carta suya en la que si bien me manifestaba el mal estado de su salud, me decía que se encontraba muy animado..."

Dissortadament, per ara, no he aconseguit obtenir d'altres informacions sobre aquest Josep Llaberia, ministre plenipotenciari a Tànger (aleshores no hi havia ambaixada al Marroc). Sabem que era cosí d'Agustí Sardà i que era molt més jove que ell; aleshores Sardà tenia 72 anys. He consultat aquest tema amb Francisco Utray Sardà, nét d'Agustí Sardà, i m'ha escrit que el seu avi "mantuvo relación estrecha con sus primos, dos distinguidos doctores eminentes en el estudio y práctica de la radiografía...y con su primo también Llaberia que fue diplomático y ministro en Marruecos (Tánger) al que visitaron con mi madre Mercedes (Sardà)...". En un altre carta em diu que aquells "eran médicos en Barcelona. Yo sé por mi madre que eran notorios porque investigaban en la entonces incipiente radiografía y que tuvieron alguna desgracia en sus trabajos...". Res més sabem d'aquests, finalment, tres "Llaberia".

un carrer a mont-roig

En el Cens electoral del 24 de juliol de 1911, dos anys abans de morir Agustí Sardà, ja consta tenia un carrer dedicat a la seva persona. Com dèiem, havia aconseguit les Escoles Públiques del poble (la primera pedra es posà el 1908, el desembre de 1910 s'hi instal·là l'Ajuntament en els pisos superiors, i finalment s'inauguraren les escoles a la planta baixa el 15 de gener de 1911). Així doncs, probablement li dedicaren el carrer el 1910 o a inicis del 1911. A "l'entrada dels nacionals", l'Ajuntament franquista, li va canviar el nom pel del tortosí franquista Joaquín Bau (Acta de la sessió del 7 de novembre de 1939).

El meu avi Francesc Rom Serra, autor del llibre "El Centre Obrer de Mont-roig del Camp (1991-1925), 2003), en un dels seus textos sobre Mont-roig (gener de 1979) diu: "Jo, encara que molt jove... un bon dia tot parlant amb el meu pare, li pregunto qui era, i qui representava aquell nom que jo molts dies passant pel carrer veia esculpit al damunt d'una placa, i que no era altre que Agustí Sardà... Varen passar molts anys, i les plaques que duïen el seu nom, una a cada començament de carrer continuaven allí.... Una era esmaltada amb fons blanc i el nom en lletra blanca, i l'altre que donava entrada al poble per la barriada de la Barceloneta, la carretera del Pradip, era feta de dues rajoles de València blanques en el fons, ribetejades d'uns rinxols blaus per tot el voltant i al centre dues rajoles amb el nom "Calle de Agustín Sardà", també amb lletres blaves, de l'estil que aleshores es feien... Varen passar molts anys sense que cap Ajuntament tingués l'atreviment de tocar per res aquelles plaques, ni el "Centre Legitimista" ni el Centre "El Porvenir Democrático"... Va venir la maleïda guerra... Acabada aquesta i després de passar uns mesos com milers als camps de concentració de França, vaig retornar... tan aviat com vaig poder vaig anar al poble... La sorpresa que vaig rebre en aquell moment va ser terrible... sentia que la sang em pujava a la cara de vergonya i de ràbia a la vegada... el nom d'aquell fill il·lustre... havia estat arrencat de soca-rel del carrer que li havien dedicat... A l'altre cap de carrer encara la hi vaig veure un temps més, però més tard vaig poder comprovar que de les dues rajoles de València que portaven el seu nom, solament n'hi existia una, la que deia "Agustín"... Quan entraren els franquistes al poble arrencaren les plaques posant-hi el nom de "Joaquín Bau", que en aquells temps quasi era un desconegut al poble... era una persona adinerada de Tortosa que havia ajudat a les forces franquistes... Entre altres noms antiquíssims i representatius com són el del carrer de l'Hospital, que també fou extirpat per posar-hi el nom d'un general... Caldrà que un dia no molt llunyà tornen aquells noms i no aquests que varen ser imposats per la força..."

Finalment, l'Ajuntament de Mont-roig en els primers anys de la democràcia, en la sessió del 29 de maig de 1980, va acordar restituir els noms dels carrers que hi havia abans de la Guerra. Més properament, en la sessió del 27 de març de 2001 es va decidir posar el seu nom a la nova Casa de Cultura que es feia en aquell edifici del antic Ajuntament i Escoles. S'inaugurà per la Festa Major (29 de setembre) del mateix any.

Fins aquí aquesta crònica sobre Agustí Sardà Llaberia i el seu entorn. Resseguint la seva vida ens hem apropiat al context polític i social on va viure. Si amb la crònica sobre el Marquès de Mont-roig vam saber, entre d'altres coses, de l'activitat política dels liberals a la segona meitat del segle XIX (contra l'absolutisme reial i després oposant-se als conservadors), ara mitjançant Agustí Sardà Llaberia hem conegut de l'inici del republicanisme a Espanya, que pensaven i quin eren els ideals dels seus homes. A més, i dins del mateix esperit renovador, hem trobat pel mateix camí a la seva filla Mercè Sardà Uribarri, als seus nebots Agustí i Dolors Nogués Sardà, i a uns encara "desconeguts" cosins Llaberia (un ambaixador i els altres metges importants).

ADDENDA: Juliana Nogués Vidiella, de cal Vermell, néta de Juliana Sardà Llaberia (germana del nostre personatge), va morir el passat 21 de març. D'ella i de la nissaga mont-roigenca en vam parlar en el número 88. Gràcies a la tieta Juliana vaig poder obtenir informacions sobre els seus descendents mont-roigencs, a més de facilitar-me la connexió amb Francisco Utray Sardà (nét del personatge).

NOTES:

- La fotografia que es va publicar en el número 88 corresponia a Agustí Nogués Sardà, nebot del personatge.
- En l'últim text publicat, número 89, faltava acabar la darrera frase, que ara reproduïxo sencera: "Molts anys de franquisme i una consciència acomodaticia de molts, penso que han estat la causa."

“Ressò mont-rogenic” n. 106 (2 trim. 2008)

DUES FOTOGRAFIES D'AGUSTÍ SARDÀ

MARTÍ ROM

A “Ressò mont-rogenic” núm. 99, pàg. 12, hi vaig publicar l'article “Els parents Llaberia d'Agustí Sardà: un ambaixador i dos importants metges” en el qual es relatava l'existència d'uns parents il·lustres del nostre Agustí Sardà Llaberia (1836-1913). La base de la informació procedia de la tesi doctoral (2004) que sobre un d'aquests, el metge i precursor de la radiologia a Espanya, Cèsar Comas Llaberia, havia fet Francesca Portolés Brasó.

Cèsar Comas Llaberia era fill d'Eugeni Comas Serra i Francesca Llaberia Hertzberg. I la seva mare ho era d'en Francesc Llaberia Borràs i Francesca Hertzberg Corbella. Aquest Francesc Llaberia Borràs era germà de la mare d'Agustí Sardà Llaberia (Teresa Llaberia Borràs). Així doncs, Cèsar Comas Llaberia era fill d'una cosina germana del nostre il·lustre mont-rogenic.

Tal com explicàvem en aquell article, Cèsar Comas Llaberia (1874-1956), a més, fou un important fotògraf. Per exemple, són seves algunes de les fotografies antigues que sobre Barcelona acaba de publicar “El Periódico”.

En la col·lecció de fotografies de Cèsar Co-

mas Llaberia que té Francesca Portolés Brasó n'hem trobat algunes on hi surt Agustí Sardà Llaberia. Estan fetes a la galeria del pis on vivia, actual Gran Via núm. 613 pral. (entre passeig de Gràcia i Pau Claris). En una foto hi podem veure (drets i d'esquerra a dreta): Agustí Prió Llaberia (cosí germà de Cèsar Comas Llaberia i també radiòleg), Eugènia Comas Llaberia (germana de Cèsar Comas Llaberia), sembla que és la seva filla Mercè Sardà Uribarri (1875-1963), Cèsar Comas Llaberia i algú no identificat. Aseguts (d'esquerra a dreta): Rosa Llaberia Hertzberg (mare d'Agustí Prió Llaberia), Francesca Llaberia Hertzberg (mare de Cèsar Comas Llaberia), Agustí Sardà Llaberia i Eugeni Comas Serra (pare de Cèsar Comas Llaberia).

A l'altra fotografia hi ha Agustí Sardà Llaberia i (dreta al seu costat) la seva filla.

Sobre Agustí Sardà Llaberia podeu consultar els “Ressò mont-rogenic” núm. 84, 85 i del 87 al 90. De la Mercè Sardà Uribarri teniu un article de Josep Munté al “Ressò mont-rogenic” núm. 65, pàg. 23.

